

Andrew Chesterman két budapesti előadása

(Budapest ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék és Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2017. április 4–5.)

Nagy Nóra

E-mail: nagynora95@gmail.com

Andrew Chesterman neve világszerte jól ismert mindenki számára, aki fordítástudománnyal foglalkozik. Londonban született, Angliában végezte tanulmányait, munkásságának központja azonban egész életében a Helsinkii Egyetem volt, innen ment nyugdíjba 2010-ben, de azóta is aktívan műveli a fordítástudományt. Főbb művei: *Memos of Translation, The spread of ideas in translation theory* (1997), *Contrastive Functional Analysis* (1998), *Can Theory Help Translators? A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface* (2002). Ez utóbbit Emma Wagnerrel közösen jegyzi. A Benjamins kiadó 2017-ben jelentette meg válogatott tanulmányait *Reflections on Translation Studies* címmel. Magyarországra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem vendégeként érkezett, de programjába befért egy előadás az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának hallgatói számára is.

Az ELTE-n tartott előadás címe: „*Progress in Translation Studies*” (Fejlődés a fordítástudományban) volt. Chesterman abból indult ki, mit jelent a fejlődés a tudományban? Kétféle fejlődést különböztet meg: külső fejlődést (intézmények, tanszékek, folyóiratok, konferenciák szaporodása) és belső fejlődést. A fordítástudomány szempontjából csupán ez utóbbi lényeges. Ennek meghatározásához azonban körül kell járnunk azt a kérdést, hogy milyen tudománynak tartjuk a fordítástudományt. Mert ettől függ, mi számít fejlődésnek? Ha alkalmazott tudománynak tartjuk, akkor azt kell megkérdeznünk, vajon jobban fordítanak-e ma a fordítóink? Csakhogy: milyen módon mérhető ez? Egyre több a nem profi fordító. Meg kellene mutatnunk, hogy van különbség a professzionális és nem professzionális fordítók között. Kevés kutatási eredmény áll rendelkezésre erről, de lehetséges, hogy a műkedvelők vannak olyan jó fordítók, mint a képzettek. Nyitott a kérdés.

A második lehetőség, hogy a fordítástudományt a hermeneutika tárgykörébe soroljuk, mint az irodalomtudományt és az esztétikát, akkor megállapíthatjuk, hogy a fordítástudomány meghatározásai között több a metafora, a hasonlat, mint 30 éve (vö. kannibalizmus). Számos felfogás létezik a fordítás filozófiájáról: Chesterman maga a kulturális evolúció egyik formájának tekinti, amelynek hordozói az egyes korszakokban általánosan elfogadott eszmék, a mémek.

Csakhogy: jobbak-e a mai fordításfelfogások? Hasznosabbak-e? Talán komplikáltabbak. Új fogalmakat használunk pl. „lokalizáció”, „transzkreáció”, de ez nem sokat segít, ez nem haladás.

A harmadik lehetőség, hogy a fordítástudományt az empirikus társadalomtudományok közé soroljuk, mint pl. a szociológiát, ahol hipotéziseket igazolunk vagy cáfolunk és elvetünk. Ő csak ezen a téren tudja elképzelni a haladást. Itt mindenképpen fejlődésnek mondható, hogy az adatgyűjtés és -elemzés eleve gyorsabb és könnyebb, mint 30 éve, tehát ezen a téren több belső fejlődés figyelhető meg. De figyelniük kell azokra az eredményekre is, amelyek nem erősítik meg a hipotéziseinket.

És mi lesz a jövőben? Merre halad a fordítástudomány? Az egyik út a fragmentálódás, szétaprózódás, sokasodnak a részterületek: egyre kevesebb az egyetértés abban, hogy mit is tanulmányozunk. Chesterman nem hiszi, hogy lesz valamikor általános megegyezés a fordítástudomány mibenlétéről. A másik út a szociológiai, fordításpolitikai eltolódás: a fordítás szerepe a társadalmi igazságosságban a bevándorlás problémájában, a többnyelvű társadalmakban, az emberi jogok és nyelvi jogok biztosításában. Sajnos ezek olyan széles problémakörök, amelyeknek csak egy kis része a fordítás.

Chesterman végezetül egy új tendenciára hívta fel a figyelmet, amit „post translation studies”-nak nevezett. Ezt az irányzatot képviseli a Benjamins kiadó új folyóirata, a *Translation Spaces*, amelynek alcíme *A multidisciplinary, multimedia and multilingual journal of translation*. Ennek a folyóiratnak a bevezető számát ajánlotta olvasásra: eszerint a fordítástudomány transzdiszciplináris tudomány, mely eszközöket kínál más szakterületek, pl. a memória kutatására, és arra keresi a választ, hogy a fordítás mint interpretációs eszköz hogyan segíthet hozzá minket a világ jobb megértéséhez.

A PPKE-n tartott előadás címe *Translation Criticism* (Fordításkritika) volt. Abból indult ki, hogy bár nehéz meghatározni, hogy mi a fordítás, de mégis könnyen rámondjuk egy fordításra, hogy jó vagy rossz. Valóban ilyen egyszerű az értékítélet? Ki dönti el? És mennyire lehet rossz egy fordítás, hogy azt még mindig fordításnak nevezhessük? – tette fel az előadó egyik kérdést a másik után, és közben a törött szék példájára hivatkozott: ha eltöri ezt a széket (ne féljünk, nem fogja), attól az még szék marad, csak törött. A fordítás tekintetében azonban az ítéleteink relatívak. A fordítás nem tűnik klasszikus kategóriának, lehet, hogy nem is természetes, inkább kulturálisan kötött kategória.

Kiről beszélünk, amikor fordításkritikát emlegetünk? Ki értékeli a fordításokat? Nemcsak az irodalmárok. Szerinte a fordításkritika háromféle módon értelmezhető:

(1) Az első értelmezés, ahogy Holmes használja „fordításkritika” kifejezést a fordítástudomány alkalmazott ágai között. Használja ezt a kifejezést Reiss (Übersetzungskritik) és House is (quality assessment). Ezek mind gyakorlati, pedagógiai célú, preskriptív kritikák, arra koncentrálnak, hogy a kezdő fordító mit kerüljön el. Ezzel ellentétben áll a deskriptív felfogás Catfordnál, Leuven-Zwartnál, van den Broecknél, Popovičnál. Ők éppenhogy *kerülik* a kritizálást, aminek a hátránya az, hogy a hibákkal nem tudnak mit kezdeni.

(2) A második a fordításkritika hermeneutikai felfogása, amely arra koncentrál, hogy hogyan kell elemezni és értelmezni a fordításokat (vö. Hewson, Berman, Boase-Beier írásai).

(3) És végül jelennek meg kritikák és elemzések a fordításokról a sajtóban, amelyek a korra jellemző normák betartását kérik számon az irodalmi művek fordítótól.

Ezután Chesterman rátért arra, hogy mi lehet a fordításkritika feladata a különböző fordítási modellek szerint? A fordításkritika feladatát három modellel mutatta be.

(1) Az összehasonlító modell, amely a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg közötti kapcsolatokat állítja középpontba, az ekvivalencia (vagy intertextuális koherencia) kritériumát vizsgálja. Ilyenkor a kritikus feladata a két szöveg közötti viszony elemzése. Előnye, hogy könnyen használható (a legrégebb, legegyszerűbb modell), és rávilágít a technikailag pontos megoldásokra. Az igazságot keresi: ha a célnyelvi szöveg megegyezik a forrásnyelvivel, akkor igaz. A nehézséget az jelenti, hogy a modell kétnyelvű kritikust előfeltételez, de legalább olyant, aki egyformán jól ismeri mindkét nyelvet. További hátránya, hogy összehasonlítási egységként nem a szöveg egészét, hanem annak részeit, leggyakrabban az egyes szavakat emeli ki. Azonosságot vár ott, ahol legfeljebb csak hasonlóság lehet. Az irodalmi fordítás ideális esetben szó szerinti lenne, Berman szerint (1992) mégis általában jellemzőek a fordításokra a „deformáló tendenciák”: ilyenek például az észszerűsítés, a világosabbá tétel, a kiterjesztés, a megnemesítés, a kvalitatív elszegényítés, a kvantitatív elszegényítés, a ritmus lerombolása, a jelentések hálózatának lerombolása, a nyelvi mintázatok lerombolása, a nemzeti nyelv szövetének lerombolása vagy egzotizációja, az idiomatikus kifejezések lerombolása stb. Kundera még ennél is tovább megy: még az egyforma központosítást, szövegrendezést és az ismétlések megtartását is elvárna a fordítótól, mint azt láthattuk Franz Kafka *A kastély* című műve francia fordításáról írt kritikájában.

Az összehasonlító modell másik válfajában a kritika alapja az eredeti, azaz nem fordítás eredményeképpen kapott célnyelvi szövegekkel való egybevetés. Mennyire természetes a fordítás szövege? Mennyire felel meg a célnyelvi szövegnormáknak? E modell előnye, hogy a vizsgálat könnyen elvégezhető, de feltehető a kérdés, hogy a fordított szövegnek mindig meg kell-e felelni a célnyelvi normáknak? Nemcsak honosító, hanem idegenítő fordítás is van. Nemcsak rejtett, hanem nyílt fordítás is van. Az is kérdés, hogy a kritikus hozzá tud-e jutni szövegstatistikai adatokhoz, vagy csak a szubjektív érzékelés alapján mond ítéletet.

(2) A második modell a dinamikus modell, amelyben a kritika alapja az olvasóra gyakorolt hatás hasonlósága. Előnye, hogy realizisztikus. A kritikus helyt kap a modellben, hiszen ő is egy a célnyelvi olvasók közül. Kérdés, hogy a kritikus reakciója vajon megegyezik-e az egyes vagy még inkább az összes olvasóval? Hogyan mérhetők a reakciók, a hatások?

Erre Hewson tett kísérletet (2011), aki a *Bovaryné* hat angol és az *Emma* három francia fordításából álló korpuszát vizsgálta abból a célból, hogy megértse a forrásszöveg és a célnyelvi szöveg viszonyát. Szerinte a fordításkritika

interpretáció kérdése, illetve annak mérése, hogy a fordító szövegértelmezése mennyire helyénvaló. Hewson részletesen számba vette a fordító választási lehetőségeit (kiszemelt szövegrészletekben) és ezek hatását az olvasó potenciális szövegértelmezéseire. Az előadásban bemutatott Emma-részlet alapján Hewson következtetése, hogy a függő helyett direkt beszédet tartalmazó és a redukció hatását több helyütt felmutató francia fordítás olvasója másként értelmezi, más-milyennek képzei a tizenhét éves leány jellemét.

(3) A harmadik modell az oksági modell. Nagyon széleskörű modell, ebben a fordítás kritikusa a fordítói választások okaival és a választások hatásaival egyaránt foglalkozik. Nehézséget jelent a hatások mérése, illetve a fordító szándékainak, mint oknak a megállapítása: honnan ismerheti a kritikus a fordító szándékát? Példa: Väinö Linna *Ismeretlen katona* című klasszikus finn kisregényének angol újrafordításában a fordítónak választani kellett volna egy amerikai dialektust, ehelyett idiolektusokat alkalmazott (pl. dadogás, szótagok elnyelése). Honnan tudhatja a kritikus, mi volt az oka a döntésének? Talán az, hogy az amerikai katonák a II. világháború végén Finnországban legalább húszféle dialektust használtak.

Két kritikus közül honnan tudjuk, melyiknek van igaza? Az előadás vége felé Chesterman a „kritikák kritikái” címszó alatt gyűjtötte össze a kritikusok gyöngeségeit. Mottóul egy Sibélius-idézetet választott: „Ne törődj velem, mit mondanak a kritikusok. Kritikusnak még soha nem emeltek szobrot”.

Az előadás meghökkentő feladattal zárult: mi lehet a következő célnyelvi szöveg forrásnyelvi eredetije? *Többíró nóta pia, tata sakkjátzsma*. A megfejtés: „To be or not to be, that is the question”. Van-e létjogosultsága a fonetikai fordításnak? A történelem legalább egy példát igazolt: amikor Eugénie francia királynő 1827-ben bevonult Svédországba, a sorfalat álló svéd parasztnak meghagyták, hogy ezt a mondatot kiáltozzák: „Vi vill ha’ regn!” (We want to have rain, Esőt akarunk!) A királynő úgy értette, hogy „Vive la reigne” (Éljen a királynő), és derült a szíve...

Andrew Chesterman előadása ritka élmény volt: élvezetesen előadni nem egy professzor tud, ő azonban az ex katedra kijelentések helyett gondolkodtató kérdéseket, majd lehetséges válaszokat kínáló előadói stílusával, magával ragadó, szuggesztív beszédmódjával, hangjának tudatos játékával, gyorsan pergő mondataival lenyűgözte a közönséget; az a ritka fajta tudós, akinek hallgatói – beszéljen bármiről – percről percre érzik, hogy a látóköriük szélesedik.

Irodalom

- Berman, A. 1992. *The Experience of the Foreign: Culture and Translation in the Romantic Germany*. Albany: SUNY Press. Translated by Stefan Heyvaert.
- Hewson, L. 2011. *An Approach to Translation Criticism. Emma and Madame Bovary in Translation*. Amsterdam: Benjamins.